

**Mövzu 7: «SOSIALİST HÜQUQU - HÜQUQUN XÜSUSİ TARİXİ
TİPİ KİMİ».**

P L A N:

G İ R İ Ş

1. Sosialist hüququnun yaranması,
xüsusiyyətləri və inkişaf mərhələləri.
2. Sosialist hüququnun mənbələri və sistemi.

N Ə T İ C Ə

ƏDƏBİYYAT:

1. “Müasir hüquq sistemləri”. Polis Akademiyası, Bakı-2014.
2. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Polis Akademiyası – 2010.
3. V.V. Lazerev «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi» tərcümə. Bakı-2007.
4. X.İsmayılov «Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi» Bakı-2006.
5. M.Məlikova, E. Nəbiyev, «Müasir dövlət və hüquq tarixi» Bakı
2003.
6. A.Saidov «Sravnitelnoe pravovedenie», Moskva, 2000.
7. A. Suxarev «Pravovıe sistemı stran mira», Moskva. 2001.
8. «Qanun» jurnalı, 2000 № 2, səh., 19.
9. M.Məlikova, E. Nəbiyev, «Xarici ölkələrin dövlət və hüquq tarixi»,
Bakı 2000.

GİRİŞ

Sosialist hüquq ailəsi (yaxud sosialist hüquq sistemi) başlıca olaraq ideoloji əlaməti ilə seçilən üçüncü hüquq ailəsini təşkil edir, daha doğrusu əsasən keçmişdə təşkil edirdi. Sosialist düşərgəsi ölkələrinin hüquq sistemləri əvvəllər roman-german hüquq ailəsinə daxil idilər. Onlar indi də onun bəzi cəhətlərini qoruyub saxlayırlar. Hüquq norması burada həmişə ümumi davranış kimi nəzərdən keçirilirdi və nəzərdən keçirilir. Roma hüququndan irəli gələn, Avropa və sovet alimlərinin söyləri ilə yaradılan hüquq sistemi və hüquq elminin terminologiyası da əhəmiyyətli dərəcədə saxlanılmışdır.

Kontinental hüquqa böyük oxşarlığı ilə tanınan sosializmin hüquqi sistemləri əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə malik idilər. Onlar açıq ifadə olunan sinfi xarakterə əsaslanırdılar. Sosialist hüququnun yeganə, yaxud başlıca mənbəyi əvvəlcə icraçıların inqilabi yaradıcılığı, sonralar isə zəhmətkeşlərin, əhalinin böyük əksəriyyətinin, kommunist partiyasının rəhbərlik etdiyi bütün xalqın iradəsini ifadə edən normativ-hüquqi aktlar idi. Sosialist inqilabının baş verməsinin özünü, dünya sosialist inqilabının baş verməsi şərtilə həqiqi sosializm qurmaq məqsədi ilə əlaqələndirirdilər. Belə bir sosializm qurulmadı. Əksəriyyəti qanun qüvvəli aktlardan ibarət olan (gizli və yarım məxfi əmrlər, təlimatlar və s.) qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktların böyük hissəsi faktiki olaraq ilk növbədə və başlıcası partiya-dövlət aparatının iradə və maraqlarını ifadə edirdilər.

Hüququn dar normativ anlayışı hökmranlıq edirdi. Xüsusi hüquq hökmran yerini ümumi hüquqa vermişdi. Sovet hüquq sistemi üçün hüququn hökmranlığı ideyası yad idi. Hüquqda xüsusi şəxslərin və cəmiyyətin maraqlarının barışıqına, razılaşdırılmasına əsaslanan ədalət

hissinin axtarılması da yad hesab olunurdu. Hüquq imperativ xarakter daşıyırdı, dövlət siyasəti ilə sıx şəkildə bağlı, onun aspekti idi, partiya hakimiyyəti və hüquq-mühafizə (cəzalandırıcı) orqanların məcbureddici qüvvəsi ilə təmin olunurdu. Nəzəriyyədə məhkəmə praktikasının hüquq norması yaratmaq rolu istisna edilirdi. Bu prinsipial mövqe hansısa mənada dövlət hakimiyyətindən müstəqil olmaq, ən azı onunla rəqabət aparmaq iddiası aparacaq məhkəmə kastasının təbəqəsinin yoxluğu ilə möhkəmləndirilirdi. Hakimlərin müstəqilliyi və onların qanunlara tabe olması kimi konstitusion prinsipə baxmayaraq məhkəmə hakim sinfin (qrupun) əllərində alət kimi qalırdı, onun hökmranlığını və ilk növbədə onun bütün maraqlarını mühafizə və təmin edirdi. Məhkəmə hakimiyyəti hakimiyyətin qanunverici və konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət etməsinə oxşar nə isə tapmaq çətin idi.

Sosialist düşürgəsini təşkil edən Avropa, Asiya və Latin Amerikasının sosialist hüquq sistemlərinə, onlara münasibətdə ilkin hesab olunan sovet hüquq sistemi əhəmiyyətli təsir göstərirdi. Xarici sosialist ölkələrinin (Çin, Kuba, Şimali Koreya) milli hüquq sistemləri isə sosialist hüququnun növləri idi.

Qeyd etmək olar ki, sosialist hüquq sisteminin əsas düşürgəsi olmuş Rusiya və digər dövlətlərin hüquq sistemində hazırda əhəmiyyətli dəyişikliklər vardır. Rusiya mahiyyətcə ümumxalq, hüquqi, demokratik sosial dövlətin formalaşması yolu ilə irəliləyişi bəyan etmişdir. Bu onun hüquq sistemini yeni keyfiyyətdə – roman-german hüquq sisteminə yaxınlaşmasını, habelə özünün spesifikasını saxlamaqla «ümumi hüquq»a xas presedent hüququnun bəzi cəhətlərini qəbul etməsini proqnozlaşdırmağa imkan verir. Qanunvericiliyin yeniləşməsi, hüququn hökmranlığının və qanunun aliliyinin təmin edilməsi, şəxsiyyətin əsas

hüquq və azadlıqlarının sarsılmazlığı, cəmiyyətin hakimiyyətin təhdidindən müdafiəsi, habelə dövlətin və şəxsiyyətin qarşılıqlı məsuliyyəti ilə bağlı kompleks tədbirlər həyata keçirir. Məhkəmə islahatı gedir. İqtisadiyyatda, siyasətdə və ideologiyada plüralizm qüvvə toplayır, yəni hüquqi doktrina, düşüncə tərzini və həyat əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir.

1. SOSIALİST HÜQUQUNUN YARANMASI, XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ.

Sosialist hüquq tipi XX əsr boyunca digər hüquq ailələri ilə bir sırada inkişaf etmişdir.

Tixomirov qeyd edirdi ki, SSRİ-nin dağılmasından sonra sosialist hüququna verilən qiymətdə, dəyişiklikdə tələskənliyə yol verilmişdir. Bu sistem faktiki yox olduqdan sonra bir sıra tənqidçilər keçmiş sovet məkanında digər hüquq sistemlərinin (xüsusən, roman-german) normalarının və prinsiplərinin yayılması barədə müzakirələrə başladılar. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, faktiki olaraq Rusiyada sosialist hüququnun bir sıra normaları qəbul olunmuşdur və Kuba, Çin, Şimali Koreyada hələ də sosialist qanunvericilik qüvvədədir.

Sosialist hüquq sistemləri hər yerdə eyni formada inkişaf etməmişdir. Sosialist hüquq formaları fərqləndirilir:

- onların yaranması və inkişaf üsulu ilə;
- onların sosializm quruluşunun müxtəlif mərhələlərinə aid olması;
- Sosialist inkişaf yolunun xüsusiyyətləri ilə.

Sovet hüquq elmində sosialist hüququ hüququn inkişafının son, ən yuxarı pilləsi kimi qəbul olunur, istismarçı hüquq sistemlərinin məntiqi inkarı kimi çıxış edirdi. Bu hüquq sistemində tarixdə ilk dəfə olaraq kollektiv mülkiyyət, iqtisadiyyat üzərində dövlətin rəhbərliyi, xalq təsərrüfatının planlı təşkili kimi təzahürlər üçün hüquqi formalar hazırlanmışdır.

Səciyyəvi cəhətləri.

Sosialist hüquq sistemlərinin ideya əsasını marksizm - leninizm təşkil edir. Marks, Engels və Lenin sosialist hüququnun əsas xarakteristikasını formula etmişdilər:

- bu hüququn cəmiyyətin sosial iqtisadi quruluşu ilə şərtləndirilməsi;
- iqtisadi cəhətdən hakim sinfin qanuniləşdirilmiş iradəsi, onun siyasi hakimiyyət vasitəsi olan sosialist hüququnun sinfilik xarakteri;
- hüququn sosial-iqtisadi və siyasi münasibətlərə təsir etmə imkanı.

Sosialist hüquq sistemi inqilabi partiyanın təsiri ilə formalaşmışdı. Marksist-leninist partiyanın rəhbər və yönəldici rolu sosialist hüquq sisteminin bərqərar olmasının əsas şərti idi.

Sosialist hüquq sisteminin yaranması müxtəlif formalarda baş vermişdir. Bu formalar aşağıdakılardan asılı idi:

- istismarçıların müqavimət dərəcəsindən;
- demokratik hüquqi ənənələrdən;
- bu və ya digər ölkənin spesifik milli xüsusiyyətlərindən.

Sosialist hüquq sistemi əsasən aşağıdakı 2 üsulla formalaşdı:

1. Yeni hüquq mənbələrinin yaradılması;
2. Əvvəlki hüquq mənbələrinin istifadə olunması ilə onlara yeni məzmunun əlavə olunması, bununla da onlara yeni sosial mənanın verilməsi.

Digər sosialist hüquq sistemlərinə əhəmiyyətli dərəcədə onlardan ilk sistem olan sovet hüquq sistemi təsir göstərmişdir.

Sosialist inqilablarının Avropa, Asiya və Latın Amerikasının bir sıra ölkələrində baş verməsi dünya sosializm sisteminin yaranmasına gətirib çıxardı. Sosialist hüquq yalnız bir sosialist cəmiyyəti daxilindəki münasibətləri deyil, həm də sosialist ölkələri arasındakı münasibətləri tənzimləyirdi. O, beynəlxalq təzahürə çevrilirdi. Sovet hüquq sisteminin təşəkkülü 1917-ci ilin fevralında Petroqrada silahlı üsyanından başlayır və 30-cu illərin ikinci yarısında başa çatır. Bu dövrdə artıq iqtisadiyyatda dövlət mülkiyyəti hakim idi, bolşevik ideologiyası cəmiyyətin həyatında, o

cümlədən onun hüquq düşüncəsində müəyyənləşdirici rol oynayırdı. Prinsipial yeni hüquq sisteminin belə templə bərqərar olması yalnız Böyük Fransa inqilabı və Napoleon müharibəsinin Avropada yeni hüquqi institutlar bərqərar etməsi sürəti ilə müqayisə oluna bilərdi.

Sovet hüququ müasir dünyanın 3 əsas hüquq sistemindən biri olan sosialist hüquq ailəsinə aid edilirdi və onun ilk və klassik formalaşması kimi çıxış edirdi. Sosialist sisteminə daxil olmuş bir çox ölkələrin hüquq sistemləri əvvəllər roman-german hüquq ailəsinə aid olduğundan onunla müəyyən oxşarlıq saxlaya bilmişdilər. Hər iki hüquq ailəsində (sosialist və roman-german) terminologiyası və hüququn sahələrə bölünməsi əvvəlki kimi qalmışdı. Lakin sosialist hüquq sisteminin xüsusiyyətlərinin spesifikliyi nəticəsində o, roman-german hüquq ailəsindən ayrıldı və müstəqil hüquq ailəsini (əvvəlcə RSFSR-SSRİ, sonra Şərqi Avropa (1945-1950) Kubada (1960-cı illər)) təşkil etdi.

II Dünya müharibəsindən sonra isə sosialist hüquq ailəsinin Şərqi Asiya qrupu – ÇXR, Şimali Koreya və Vyetnam hüququ meydana gəldi. Bu qrup orta əsrlər Çin hüququna əsaslandığından, bununla onun özünəməxsusluğu və sosialist hüququnun Avropa-Amerika qrupuna nisbətdə xüsusi yeri şərtlənmiş oldu.

Sosialist hüquq sisteminin inkişaf mərhələlərini aşağıdakı dövrlər üzrə təsnif etmək olar:

I dövr. Formalaşma dövrü – (1917-1935).

1. Hərbi Kommunizm (1917-1921):

- Xalqın özünü təyinetmə hüququ;
- Dinin-dövlətdən ayrılması;
- Nikah haqqında Məcəllənin qəbulu;

- Şaxta, torpaq, bütün mühüm sənaye müəssisələrinin, bankların milliləşdirilməsi, xüsusi kommertiya fəaliyyətini qadağan edir.

2. Yeni iqtisadi siyasət ((NGP)1921-1928):

- I Dünya Müharibəsindən sonra bərpa;
- Bəzi liberal tədbirlər;
- Mülki və Mülki Prosesual Məcəllənin qəbulu;
- Cinayət və Cinayət Prosesual Məcəllə;
- Yeni Torpaq Məcəlləsi;
- Ailə Məcəlləsi;
- Prokurorluğun yaradılması – qanunçuluq prinsipinin yerinə yetirilməsinə nəzarət.
- Təsərrüfat subyektləri üzərində maliyyə müstəqilliyinin verilməsi.

3. İstehsal vasitələrinin ümumiləşdirilməsi (1928-1936):

- Kollektiv təsərrüfat yaratmaq (kollektivləşdirmə) (243 min kolxoz, 39% torpaq, 18500000 kəndli təsərrüfatı yaradılmışdı);
- Xüsusi mülkiyyət ləğv edildi;
- 1936-cı il yeni konstitusiyanın qəbulu.

II dövr. Durğunluq dövrü - (1936-1985):

- Proletar diktaturasının bitməsi;
- Avtoritar rejim yaradılması;
- Repressiyalar;
- Müharibədən sonra bərpa;
- Baş Katib – diktator;
- Sovetlərin rolunun məhdudlaşdırılması;
- Kommunist Partiyasının Sovetlər üzərində nəzarəti.

III dövr. Yenidənqurma dövrü - (1985-1991):

- Bütün sahələrdə yenidənqurma fəaliyyəti;

- Qanunların liberallaşdırılması;
- Konstitusiyaya nəzarət;
- Kommunist Partiyasının buraxılması;
- Hakimiyyətlər bölgüsünün həyata keçirilməsi;
- Müttəfiq respublikaların dövlət müstəqilliyi tələbləri;
- İlk Prezident seçkisinin keçirilməsi.

2. SOSIALİST HÜQUQUNUN MƏNBƏLƏRİ VƏ SİSTEMİ.

Mənbələr

Hüququn mənbəyi kimi sosialist hüquqşünasları əsas etibarə ilə cəmiyyətin iqtisadi əsasını qiymətləndirirdilər.

Bu kontekstdə sosialist hüququnun mənbəyi 2 faktordan asılı hesab olunurdu:

1. İstehsal vasitələrinin ümumiləşdirilməsi;
2. Dövlətdə xalq hakimiyyətinin müəyyən edilməsi.

Yalnız 2-ci növdə hüquq mənbəyi kimi hüququn formaları (mənbələri) haqqında danışılırdı.

SOSIALİST HÜQUQ SİSTEMİNİN MƏNBƏLƏRİ:

1. Normativ hüquqi aktlar;
2. Məhkəmə təcrübəsi;
3. Adətlər;
4. Sosialist birgəyaşayış qaydaları;
5. Doktrinalar.

Normativ hüquqi aktlar yəqinliklə və mübahisəsiz geniş mənada sosialist hüquq sistemində hüququn mənbəyi kimi qəbul edilirdi. Bu mənada roman-german hüquq sistemi ilə sosialist hüquq sistemi arasında zahiri oxşarlıq özünü büruzə verir. Lakin mahiyyətə vardığında bu oxşarlığın

formallığı müəyyən edilir. Roman-german hüquq sistemində qanun hüquq ifadə üsulu kimi aydın özünü büruzə verir.

Sosialist hüquq sistemində isə qanun idarəetmənin iradəsindən asılı vəziyyətdədir.

Qanunun tələblərindən olan formal və maddi fərqlər qanunda qəbul olunmurdu.

Qanun formal mənada – parlament tərəfindən qəbul edilən və icra hakimiyyəti tərəfindən elan edilən hər hansı bir aktdır.

Qanun maddi mənada – bu heç də daim qanunverici orqanın məhsulu olmayıb, lakin özündə ümumi əhəmiyyətli göstərişləri nəzərdə tutan, müəyyən davranış qaydalarını təsbit edən aktdır.

QANUNUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

1. Normativ hüquqi aktlar sistemində Kommunist partiyasının Mərkəzi Komitəsinin normalarından – (Siyasi Büro, Təşkil bürosu, katiblik) sonra gəlirdi.

Siyasi adətlərə görə bu aktlar Kommunist partiyasının Mərkəzi Komitəsinin digər aktlar üzərində prioritetə malik idilər;

2. İdarə hüquqyaraması Qanunlarla rəqabət yaradırdı;

3. Qanunverici aktlar dəqiq realizə mexanizminə malik deyildilər;

4. Digər neqativ cəhətlərdən biridə - sistemləşdirmənin qismən aparılması idi;

5. Məhkəmə təcrübəsinin və adətlərin formal mənbə kimi mövcudluğu.

Bu fərq hakimiyyət bölgüsü prinsipinə uyğun gəlir, hakimiyyət budaqları arasında qarşılıqlı əlaqəni nəzərdə tutur.

Marksist doktrinası isə hakimiyyət bölgüsü prinsipini qəbul etmirdi, bundan tamamilə imtina etmişdi.

Bütün hakimiyyət Ali Sovetə məxsus idi. Nazirlər Soveti onun qarşısında məsul idi.

Daha çox özünü büruzə verən dövlət orqanları, məhkəmə və prokurorluğun funksional bölgüsü idi. Amma bu o demək deyildir ki, bu orqanlar Ali Sovetlə eyni səviyyədə idi. Sosialist hüquq sistemində konstitusiya nəzarəti yox idi. Bu funksiyaları Ali Sovet həyata keçirirdi.

1989-cu ildə Konstitusiya Nəzarəti Komitəsi yaradılsa da, 1991-ci ildə fəaliyyətini dayandırdı.

Beləliklə, qanunverici hakimiyyət və ona nəzarət bir mənalı Ali Sovetə məxsus idi.

ADƏTLƏR

Sosialist ölkələrində hüquqi adətlərə hüquq mənbəyi kimi çox məhdud rol verilmişdi. Belə ki, kommunizmi quranlar üçün keçmiş əsrin adətləri qəbul edilməz idi.

Adətlər bəzi əhəmiyyətlərinə görə saxlanılmışdı.

1. Qanunun təfsiri və tətbiqi üçün;

Bu proses də o vaxt baş verirdi ki, qanunda adətə istinad edilmək lazım olsun.

Birgəyaşayış qaydaları.

SSRİ Konstitusiyalarında birgəyaşayış qaydaları ilə bağlı norma təsbit edilmişdir. SSRİ vətəndaşı konstitusiya və qanunlara əməl etməli, sosialist birgəyaşayış qaydalarına hörmət etməli idi.

DOKTRİNA

Doktrina dedikdə – Marksist-Leninçi doktrina başa düşülürdü. Bunlar dövlət siyasətinin əsası idi. Hər bir sosialist ölkənin vətəndaşı hüquqşünas

olmaq üçün bu doktrinaları bilməli idi. Eləcə də hüquqşünaslıq fəaliyyətini buna uyğunlaşdırmalı idi.

SOSIALİST HÜQUQ SİSTEMİ

Sosialist hüququ müəyyən dəyişikliklərlə xarici görünüşünə görə roman-german hüquq sistemi ilə oxşarlıq təşkil edir. Burada bəzi dəyişikliklər və fərqlər mövcuddur ki, bunlar da aşağıdakılardır:

1. Xüsusi və ümumi hüquqa bölgü yoxdur;
2. Ailə hüququ mülki hüquqdan ayrı verilir;
3. Ticarət hüququ ümumiyyətlə yoxdur;
4. Kolxoz və mənzil hüququ mövcuddur.

Aşağıdakı hüquq sahələri özünü daha qabarıq büruzə verirdi:

1. Konstitusiyaya hüququ

Burada aparıcı rol Kommunist Partiyasına və hakimiyyətin həyata keçirilməsi və idarəetmə bütün səviyyədə olan Sovetlərə ayrılmışdır.

Bəzi sosialist ölkələri bundan kənara çıxdıqda çox az nəticələr baş verirdi:

Məs: 1968-ci ildə Çexoslovakiya hadisələri;

2. İnzibati hüquq.

Əsas məqsədi sosialist mülkiyyətindən istifadə və onun hər cür toplanmasında oğurluqdan mühafizə idi;

3. Mülki hüquq

Roma-german hüquq sisteminin isə əsas məqsəd kapitalist cəmiyyətində fərdi maraqların, xüsusi mülkiyyətin, həmçinin iqtisadi əsasın qorunmasıdır. Sosialist hüquq sistemində isə şəxsi mülkiyyət ikinci plana çəkmişdir. Mülki hüquqda əsas anlayışlar sosialist mülkiyyəti, onun müxtəlif formaları, hüquqi rejimi və təminatları idi;

3. Sosialist hüququnda roman-german hüquq sistemində olduğu kimi hüquq ümumi və xüsusi hüquqa bölünmədən imtina edilmişdir. Bunun əsasında Lenini bu haqda məşhur olunmuş aşağıdakı formulası durur. Biz «xüsusi» adlı heç nəyi tanımırıq, bizim üçün təsərrüfat fəaliyyətində hər şey ümumi (publik) – hüquqidir, xüsusi deyil. Bu formula sosialist hüquqşünasları tərəfindən əsas kimi götürülmüşdür.

Hüquqi anlayışlar

Xalq hakimiyyəti bir tərəfindən, sosialist təsərrüfat sistemi yaradılması digər tərəfindən hüquq anlayışlarının mahiyyəti və məzmununda təhriflər, yanlışlıqlarla müşayiət olunurdu. Bunlar yeni şəraitdə yeni məna adlılar.

Mülkiyyət.

Bu mərkəzi anlayışa, sosialist hüquqşünasları tamamilə yeni məna verdilər. Marksist doktrina təsdiq edir ki, hüquq cəmiyyətin iqtisadi quruluşu ilə şərtləndirilir;

4. Burada əmlakın daşınar və daşınmaz olması qəbul olunur;

5. Əşyalar istehsalat vasitəsi və istehlak predmetinə bölünür;

6. Mülkiyyət (şəxsi mülki): Dövlət və kollektiv mülkiyyətə bölünür.

- Şəxsi mülkiyyət – şəxsin şəxsi tələblərini ödəməyə xidmət etməlidir, nəinki gəlir mənbəyi;

- Kollektiv mülkiyyət.

Koxoz mülkiyyəti – torpağın milliləşdirilməsidir.

- Dövlət mülkiyyəti.

Əsas vəsaitlər və dövriyyə vəsaitinə nəzarət.

Bütün torpaq, binalar, tikililər, maşınlar, xammal, hazır məhsulların hamısı dövlət mülkiyyəti hesab olunur.

Müqavilələr.

Roman-german hüquq sistemində olduğu kimi müqavilələrə eyni anlayış verilir, lakin icrası fərqli həyata keçirilirdi. Belə ki:

- Planlaşdırılan müqavilələr – məcburi yerinə yetirilməli. (qiymət, satış, plan və s.)
- Planlaşdırılmayan müqavilə – sərbəst yerinə yetirilməli.